

НОВІ ВІДКРИТТЯ І ЗНАХІДКИ

НОВИЙ СКАРБ ОЛЬВІЙСЬКИХ ДЕЛЬФІНОПОДІБНИХ МОНЕТ З РОЗКОПОК НА О. БЕРЕЗАНЬ

М. І. Золотарьов

Ольвійські бронзові литі монети (так звані дельфінчики) є одним з елементів своєрідного феномену в античній нумізматиці — виготовлення та обіг бронзової литої монети на ранніх етапах розвитку античних полісів Північно-Західного Причорномор'я. Випуски литих монет здійснювалися в Ольвії, Істрії, Керкінітиді та, вірогідно, Ніконії, а можливо — й на о. Березань. Особливо численні знахідки литих монетоподібних поробок-дельфінчиків в Ольвії та (що для нас особливо важливо) на о. Березань. Численність знахідок, своєрідність та велика кількість монет цих форм давно привертають увагу дослідників, причому кожний, хто будь-коли звертався до дельфіноподібних монет, намагався запропонувати власну типологію, а іноді — й хронологію. Початок цьому поклав на порозі нинішнього сторіччя В. В. Голубцов, який вперше визначив монети-рибки (як їх тоді називали) як дельфінчики та відніс їх існування до VI — початку V ст. до н. е.¹ О. М. Зограф, дещо розширивши час обігу дельфінчиків, вважав, що великі монети з написами ΑΡΙΧΘ та ΘΥ оберталися у кінці VI ст. до н. е., а дрібні анепіграфні монети мали ходіння до IV ст. до н. е.² Повністю погоджуючись з О. М. Зографом стосовно датування цих монет, О. Г. Сальников, проте, розділив їх на чотири типологічні та хронологічні групи й помилково (на наш погляд) вбачав у бронзових дельфінчиках пізню імітацію форм різноманітних рибних порід, що відігравали, згідно його нічим не аргументованій точці зору, на перших порах в Ольвії роль грошей³.

Авторство найвідомішої класифікації ольвійських дельфіноподібних монет належить Л. П. Харко. Приймаючи в цілому загальне датування О. М. Зографа обігу всіх дельфінчиків у межах другої половини VI — першої половини IV ст. до н. е.⁴, автор здійснив спробу створити власну типологію та періодизацію випусків дельфіноподібних монет, розділивши всі анепіграфні випуски на п'ять типів та хронологічно визначивши кожен з них⁵. Проте ця спроба створення типології монет-дельфінців була справедливо розкритикована В. В. Лапіним⁶. В. О. Анохін вважає, що можна виділити три основні типи дрібних анепіграфних дельфінців. Нижній рубіж емісій дельфіноподібних монет він пропонує встановити у межах третьої чверті VI ст. до н. е., а, базуючись на поодиноких знахідках їх у похованнях ольвійського некрополя, доводить існування дельфінчиків до кінця IV ст. до н. е.⁷ Найбільший знавець ольвійської нумізматики П. Й. Карішківський вважає за можливе відносити початок виготовлення дельфінців в Ольвії до другої половини VI ст. до н. е. та, згідно його точки зору, весь період емісій цих своєрідних грошових знаків наврайд чи набагато перевищує одне сторіччя⁸. Своєрідним хронологічним репером початку існування дельфінчиків в Ольвії може слугувати той факт, що вони приходять на зміну монетам-стрілкам, витісняючи останні з грошово-монетного обігу⁹. Якщо пропозиція деяких дослідників стосовно локалізації виробництва литих стрілоподібних монет на о. Березань¹⁰ викликає іноді заперечення, то щодо ольвійського виробництва литих бронзових дельфінців, точки зору нумізматів та археологів не розбігаються.

Дельфіноподібні монети у великій кількості трапляються під час розкопок не лише Ольвії, знаходять їх і під час археологічного вивчення ольвійської хори¹¹. Як правило, їх знахідки кожного року в ольвійському регіоні досить численні і здавалося б, що дельфінчики мають бути надійним джерелом для датування того чи іншого об'єкту, що досліджується. Але насправді це не так. Навіть за умови знахідки дельфінчиків у культурному шарі, який є синхронним часу їх обігу (що саме по собі явище не дуже часте), ми маємо змогу датувати пам'ятку, що досліджується, лише у дуже широких часових межах — понад одне сторіччя. Проте такі широкі датування не відповідають сучасному стану вивчення хронології археологічних джерел. Відсутність реальної досить детальної хронології випусків та часу обігу різноманітних типів ольвійських дельфіноподібних монет не дозволяє використовувати їх, попри всю численність знахідок, як надійний датуєчий елемент. Необхідно здійснити розробку реальної хронології обігу дельфінчиків,

© М. І. ЗОЛОТАРЬОВ, 1997

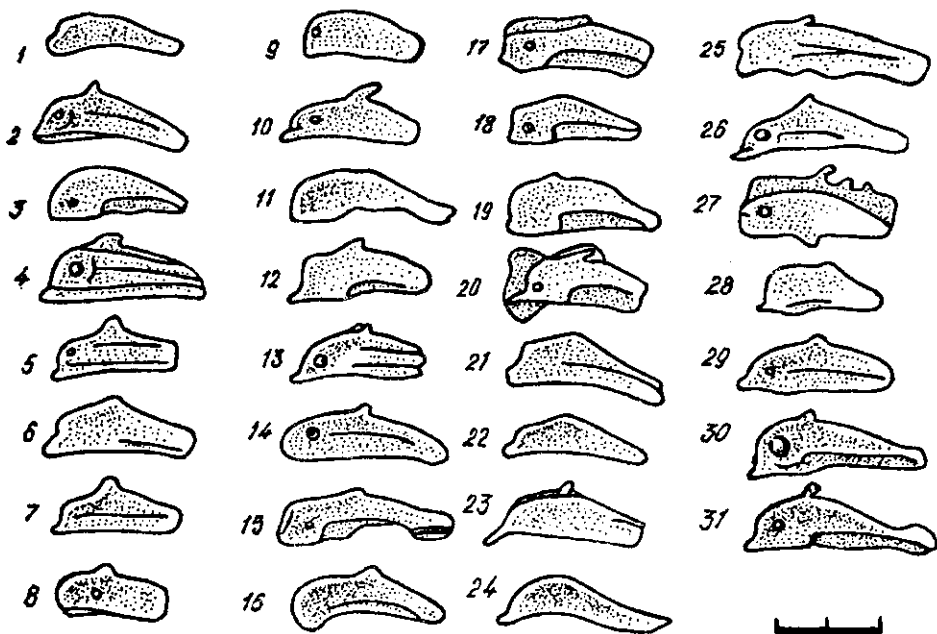

Рис. 1. Скарб ольвійських дельфіноподібних монет з розкопок на о. Березань.

проте це може бути виконано лише на підставі вивчення скарбів цих монет та групових знахідок їх скарбового характеру. Найважливіше значення для виконання цього завдання має точна фіксація та опис всіх без винятку знахідок такого характеру на всій обширній території ольвійського полісу. Одна з таких знахідок була здійснена експедицією Ермітажу на о. Березань у 1983 р. Завдячуючи начальнику Березанської експедиції Я. В. Доманському за право публікації скарбу, що було надане мені, нижче наведу його опис.

Скарб було знайдено 23 липня 1983 р. на поселенні на ділянці «Б». Його виявлено у верхній частині приміщення «Г», у сіроглинистому заповненні, на глибині 0,15 м від верху кладки № 34, на відстані 1,65 м на північ від кута приміщення, створеного кладками № 31 та 34. Монети у кількості 31 екземпляр лежали невеликою купкою на площині 15×20 см. Не виключено, що монети могли міститися у давньому гаманці зі шкіри або матерії, загубленому володарем.

Гаманець (якщо він справді існував) зотлів повністю, але монети знайдено у досить задовільному стані, вони лише трохи вкриті окисом. Проведене одночасне зважування монет до реставрації та після неї показало, що їх вага значно коливалася від 1,08 до 3,06 г до реставрації й від 1,02 до 2,99 г після очищення (табл. 1). Втрата ваги, що звичайно трапляється під час реставрування античних археологічних знахідок з бронзи, склала досить припустиму цифру у 10% первинної ваги. Значне коливання ваги окремих екземплярів монет зі скарбу пояснюється, на наш погляд, тим, що у гаманці були всі типи дельфінчиків, за винятком дельфінів великого розміру та дельфінів з написами. Вже сам факт присутності у груповій знахідці, що публікується, всіх відомих основних типів свідчить про те, що існуючі на сьогодні типології ольвійських дельфіноподібних монет штучні, та для створення реальної типології мають бути базовими інші ознаки, ніж зовнішня форма та вага монети.

Нам здається, що при масовому виготовленні дельфінчиків, яке існувало в Ольвії, примітивний спосіб їх виробництва (литво) призвів до появи великої кількості виробів, що відрізнялися один від одного за зовнішнім виглядом та вагою. Проте, виходячи з того, що ознаки, які досить розрізнялися під час відливання кожної чергової партії монетоподібних виробів (а відливалось їх за один прийом — тисячі!), знаходилися в основі створення існуючих нині класифікацій, то й самі ці класифікації є досить штучними. Не виключено, що у момент обігу дельфінчиків еквівалентом кошту виступає не окрема монета та її вага, а має значення вага металу кількох разом взятих екземплярів, що складала певний вагомий норматив. У такому випадку, цілком зрозумілим стає різноманітність форм та ваги дельфіноподібних монет, тобто, елементів, що суттєво не впливали на регламентацію обігу цих поробок, які мали значення грошей лише у ваговому вираженні взятих разом кількох екземплярів. З цієї ж причини обігу металу, а не окремих монет-дельфінчиків як еквіваленту коштів, в Ольвії набуває такого значного поширення своєрідна найпростіша форма виготовлення монетоподібних поробок — литво. Це тим більш незвичайно, якщо врахувати, що в цей час у всьому античному світі (в тому числі, в ольвійській метрополії — Мілеті) в обігу перебували відповідні певному ваговому стандарту карбовані монети.

Для становлення та вивчення вагових метрологічних стандартів, що існували в Ольвії в V ст. до н. е., може мати певну роль з'ясування повної ваги знайдених скарбів. У ряді випадків це встановити не вдається, бо до рук дослідників потрапляє тільки та частина скарбу, яку вдається зібрати, а інші монети розходяться по різноманітним колекціям, у тому числі й приватним, і

стають практично недосяжними для дослідників. Проте в нашому випадку загальна вага березанського скарбу 1983 р. складала 68,65 г до реставрації, та 62,11 — після неї.

Найбільш прийнятним методом датування дельфіноподібних монет поки що є стратиграфічний, який добре зарекомендував себе під час дослідження керамічної епіграфіки¹². В шарі, де відкрито скарб, знайдено багато уламків архаїчних амфор різноманітних типів та центрів виробництва, які звичайно складають основну кількість керамічних знахідок шару. Це були хіоські опуклогорлі, лєсбоські та самоські амфори, амфори із склянкоподібними денцями тощо. Тут же було знайдено фрагменти іонійських посудин, хіоської, родосько-іонійської та аттичної чорнолакової, у тому числі розписної чорнофігурної кераміки. Загальна дата цих знахідок не виходить за межі останньої чверті VI — першої третини V ст. до н. е. Саме цим часом можна датувати монетні знахідки зі скарбу.

Приміщення «Г», в якому було знайдено скарб, разом з приміщеннями «Б», «В», «Ж», «З», «К» та «Л» входили до комплексу однієї двоповерхової (з точки зору авторів розкопок) будівлі, яка припинила існування не пізніше кінця першої третини V ст. до н. е. Не виключено, що гаманець з монетами потрапив до шару руйнування споруди з другого поверху. Інакше кажучи, час створення скарбу — кінець першої чверті V ст. до н. е. Цілком ідентичний розглядуваному скарбу 1983 р. за складом та часом утворення, скарб, знайдений на о. Березань в 1962 р. та опублікований В. В. Лапіним¹³. Створення двох подібних до деталей березанських скарбів відбувається у зв'язку з різким скороченням на початку V ст. до н. е. території та населення Березанського поселення, що було пов'язане зі зміною загальної політичної ситуації в Північному Причорномор'ї і як наслідок — встановлення скіфського протекторату над всім Ольвійським полісом¹⁴.

У зв'язку з тим, що в обох березанських скарбах були представлені дельфінчики всіх груп анепіграфічних монет, можна казати, що всі вони оберталися одночасно, проте не пізніше першої третини V ст. до н. е. Тому типології та хронології випусків цієї монети, що існують та дотягують їх обіг до IV ст. до н. е. є штучними. Для створення дійсно реальної хронології випусків дельфіноподібних монетних поробок необхідно вивчення, перш за все, скарбових знахідок відповідно до стратиграфічних даних. На підставі вивчення скарбів, та, використовуючи для класифікації інші, ніж дотепер, принципи, можна буде у майбутньому створити відносну хронологію цих цікавих та досить своєрідних монетних емісій. Поки ж повністю залишається в силі точка зору О. М. Зографа, який вважав, що «підтвердити або відкинути існуюче датування повинні стратиграфічні дані знахідок, проте, підкреслю, тільки групових знахідок дельфінів»¹⁵. Стосовно ж особливостей виробництва та обігу литих ольвійських дельфінчиків, то всі складності пояснення цього феномену в нумізматиці Ольвії знімаються, якщо прийняти точку зору П. Й. Каришковського з його досить розгорнутою аргументацією приватного характеру цього монетного випуску¹⁶.

Таблиця 1. Вага монет зі скарбу до і після реставрації (г).

№ п/п.	До реставрації	Після реставрації
1	1,08	1,02
2	1,48	1,23
3	1,56	1,39
4	1,61	1,49
5	1,66	1,51
6	1,67	1,54
7	1,72	1,57
8	1,83	1,59
9	1,92	1,63
10	1,93	1,71
11	1,98	1,77
12	2,05	1,81
13	2,06	1,83
14	2,12	1,95
15	2,12	1,87
16	2,12	1,95

№ п/п.	До реставрації	Після реставрації
17	2,29	2,01
18	2,34	2,07
19	2,42	2,20
20	2,44	2,21
21	2,50	2,29
22	2,55	2,30
23	2,59	2,42
24	2,63	2,44
25	2,69	2,45
26	2,79	2,45
27	2,80	2,52
28	2,82	2,62
29	2,83	2,67
30	2,99	2,72
31	3,06	2,88

Примітки

¹ Голубцов В. В. Монеты Ольвии по раскопкам 1905—1908 гг. // ИАК.— Вып. 51.— Пг., 1914.— С. 70, 71.

² Зограф А. Н. Античные монеты // МИА.— 1951.— Вып. 16.— С. 124.

³ Сальников О. Г. Ольвійські «рибки» // МАСП.— 1959.— Вып. 2.— С. 54.

⁴ Харко Л. П. Монеты из раскопок Ольвии в 1946—47 гг. // Ольвия. Теменос и агора.— М.—Л., 1964.— С. 323.

- ⁵ Там же.— С. 324—330.
- ⁶ Липин В. В. Групповая находка ольвийских дельфинов на Березани // МАСП.— Вып. 7.— С. 42—51.
- ⁷ Анохин В. А. Монеты античных городов Северо-Западного Причерноморья.— К., 1989.— С. 10.
- ⁸ Карышковский П. О. Монеты Ольвии.— К., 1988.— С. 37.
- ⁹ Виноградов Ю. Г. Политическая история ольвийского полиса VII—I вв. до н. э.— М., 1989.— С. 80.
- ¹⁰ Липин В. В. Греческая колонизация Северного Причерноморья.— К., 1966.— С. 145.
- ¹¹ Рубан В. В. О хронологическом соотношении литых стрелок и дельфиновидных монет на территории Нижнего Побужья // Нумизматика античного Причерноморья.— К., 1982.— С. 15—20.
- ¹² Виноградов Ю. Г. Керамические клейма острова Фасос // НЭ.— 1972.— Вып. X.— С. 6—10.
- ¹³ Липин В. В. Групповая находка...— С. 42—51.
- ¹⁴ Vinogradov Ju. G. Die historische Entwicklung der griechischen Polies der nordlichen Schwarzmeergebietes im 5 Jh. V. Chr. // Chiron, 1880.— № 10.— S. 63—100.
- ¹⁵ Зограф А. Н. Указ. соч.— С. 124.
- ¹⁶ Карышковский П. О. Указ. соч.— С. 38—40.

КОМПЛЕКС РОЗПИСНОГО ТИНЬКУ З ОЛЬВІЇ

В. І. Назарчук

У статті запропоновано відновлення поліхромного інтер'єру заможного елліністичного будинку в Ольвії. Реконструкцію виконано на підставі великого комплексу розписного тиньку, знайденого в будинку І на ділянці Т-3 в 1996 р.

Унікальний комплекс поліхромного тиньку було виявлено в Ольвії на ділянці Т-3 під час розкопок 1996 р. Кілька тисяч фрагментів, загальною площею 2,12 м², походили із засипу великої цистерни, що належала багатому будинку (Т-3-1) III — першій половині II ст. до н. е., розташованому в середині терасної частини міста (рис. 1). Фрагменти подрібнені, але наявність двобарвних і розписних уламків дозволяє запропонувати варіант реконструкції розпису¹.

Усі фрагменти розподіляються за кольоровими поясами. Найбільша кількість фрагментів яскраво-червоного кольору; загальна площа, яку вони займають, 2,15 м². Наступна за площею група (0,7 м²) — із сірим покриттям. У цій групі присутні профільовані рельєфні фрагменти. До найменшої групи належат фрагменти білого кольору. Загальна їх площа — лише 0,27 м², але частина з них має сліди нанесеного червоною фарбою орнаменту з геометричних фігур (кіл та трикутників).

Таким чином, пропорційні співвідношення поверхонь кольорів червоного, білого та сірого у знайденому комплексі, відповідно дорівнюють 68%, 8,6% і 22,5% (тобто близько до співвідношення 7:1:2).

Крім цього, збереглися двобарвні фрагменти із межами між поясами. У сумі ми маємо 1,56 м межі між червоним і білим і 1,86 м межі між білим та сірим (рис. 2).

Межі між поясами підкреслено недбалою розмежовною лінією. На кількох фрагментах (сіро-білих) ця межа являє собою неглибоку борозну трикутної в перетині форми завширшки до 0,15 і глибиною до 0,1 см. На одному фрагменті борозна відсутня, і межу підкреслено ніби ледь помітним (0,05 см) уступом. На більшості фрагментів, однак, межу сірого й білого поясів виконано шляхом вдавлювання мотузки (до 1,5 мм діаметром). Інколи відбиток мотузки проходить нижче межі барв поясів. Ймовірно, натягнутий і наполовину відбитий у напівсирому тиньку мотузок було використано для початкової розмітки поверхні стіни перед її розфарбовуванням.

Цю межу (між сірим та білим поясами) по верху відбитка мотузка підведено вузькою (до 0,2 см) червоною смужкою, що збереглася на більшості двобарвних фрагментів.

© В. І. НАЗАРЧУК, 1997